

фермерських господарств. НДІТТ НАУ. 2004. – К.: 149 с. **13.** *Пилипенко О. М.,* Павліченко Л. М., Чибис С. М. Аналіз і вибір принципових технічних рішень для застосування в конструкціях зернових дробарок малих ферм. /Підвищення надійності відновлюємих деталей машин. Вісник ХДТУСГ. вип. 8, т. 2. Харків 2001 с. 295-299. **14.** *Артоболевский И. И.* Теория механизмов и машин. /Очерки развития техники в СССР. Развитие машиностроения. Наука. – М.: 1970. с. 25-33,25, 26.

Надійшла до редколегії 13.11.07

УДК 16

С. М. ПАЗИНИЧ, канд. філос. наук; Харківська академія дизайну

ВЗАЄМОДІЯ ФІЛОСОФІЇ, НАУКИ, МИСТЕЦТВА І РЕЛІГІЇ – ПАРАДИГМА СУЧАСНОГО СВІТОРОЗУМІННЯ, СВІТОСПРИЙНЯТТЯ І СВІТОБУДОВИ

В статті розглядається проблема відповідальності науки в сучасному наукознавстві, в житті новочасного суспільства. Ставиться проблема про істотне підвищення рівня зв'язку науки з мораллю, релігією, естетикою й правом, тобто з усіма формами суспільної свідомості. Наголошується питання про взаємодію філософії з наукою, мистецтвом, релігією і, взагалі, з різними галузями і типами світової культури через зв'язок яких найбільше виявляє свою сутність філософія.

The problem of science responsibility in present day science of science is given. The problem of importance of increasing level of collaboration science with moral, religion, aesthetic and justice is affected. The question about interaction of philosophy with science, art, religion is accented.

Постановка проблеми та її актуальність. У філософському наукознавстві в період експансії людства на природу все частіше виникають питання моральнісного порядку. І це помітно зокрема тоді, коли під виглядом об'єктивності науки проштовхується аморальнісна позиція у відношенні до життя собі подібних або інших живих істот. Як правило, така негативна, з моральнісної точки зору, позиція завуальована благосними намірами професійної об'єктивності. У даного відношення до світу, в якості основного методу пізнання, неупереджено переважає аналіз і майже ніякого натяку на синтез. Безумовно, що цей метод відіграв велику роль в історії науки, особливо в період становлення емпіричного природознавства і суспільствознавства. Він ще й зараз відіграє певну роль і займає чільне місце в системі наукових методів. Але абсолютизація навіть конче необхідного, одначе не єдиного, способу пізнання природної суті речей через її руйнації, інакше тут і не скажеш, приховує в собі не тільки небезпеку моральнісно-етичного характеру, але й обмеженість і, в значній мірі, деформацію наукового пошуку. Зумовлюється це тим, що природі останнього, поряд з методом аналізу-поділу, властиве прагнення до цілісності, тобто, до синтезу, як способу, що з'єднує

родовидові елементи й ознаки в органічну структурність, притаманну природним і суспільним явищам. Мотивація на об'єктивність, конче необхідної науці, при абсолютизації даного принципу веде до скривдження самої об'єктивності. Отже, наука, в значній мірі, створила такий стан речей у світі, що мотивує намагання людини самоутвердити себе у бутті через корінну реконструкцію останнього. Саме в цьому зосереджена пересторога про необхідність всезагального світоглядного, аналітико-синтетичного підходу у вирішенні насущних, різного рівня, проблем та уникнення глобальних наслідків науково-технічної експансії людини на Природу і природу особистого існування як унікального феномена в планетарному масштабі.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні питання кола проблем філософії науки у поєднанні з мораллю, релігією та мистецтвом, яке дозволить, в значній мірі, збагнути сутність атрибутивних аспектів людського способу буття та осмислення деяких перспективних напрямків розвитку ін формаційно-техногенної цивілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мотивація деяких дослідників на об'єктивність з одночасною абсолютизацією аналітичного методу пізнання веде, як свідчить суспільно-історична практика, до скривдження самої об'єктивності. Уникнути такої “лоскїтливої” ситуації напевне можна, посилаючись на суб'єктивізм дослідника, тобто на його соціоантропні якості, що включають не тільки професійні знання, принципи дослідження, парадигму мислення, але й інші чинники. Доречним тут буде згадати про “засміченість” свідомості людини так званими “ідолами”, цебто, хибними уявленнями і поняттями про які склав докладний опис Ф. Бекон. Зокрема, “ідоли” *роду і печери*, про які наголошував філософ, є природними властивостями індивіда і їх можна подолати лише шляхом самоосвіти і самовиховання. А оскільки дослідник діє не у соціальному вакуумі, а в певному етно-соціальному середовищі, в конкретному соціокультурному просторі, то в його свідомість транслюються соціальні, етнічні почуття, різного роду мисленнєві парадигми, моральнісні імперативи, естетичні цінності, політичні й правові мотиватори тощо. Якщо так, то наступну пару “ідолів” *ринку і театру* можна подолати лише через зміну соціальної свідомості. Тому здається дивним, коли ми зустрічаємо подекуди такі погляди, в яких демонструється незалежність від впливу цієї потужної ціннісно-культурної сфери, соціально-просторової організації соціуму. Це є, на нашу думку, або професійне бравування і свідоме нехтування всезагальною методологічною культурою, а можливо це втрата дослідником соціально-ціннісних орієнтирів в пізнанні дійсності. Але якщо перше може виглядати як чванлива іронія інтелектуала, то друге несе небезпечні наслідки сцієнтичного егоцентризму, який врешті-решт з необхідністю, рано чи пізно, приводить, через раціональну домінанту, до дегуманізації особистості, а в кінцевому рахунку й суспільства. Саме в таких ситуаціях виявляється необхідність у залучені в дослідницьку сферу

основних принципів філософії науки. Адже якщо подібні ситуації мають місце, то вони рано чи пізно стають конвенціональною складовою співтовариства дослідників. Останні, в свою чергу, як наслідок пропонують суспільству не лише раціонально інтелектуальне бачення світу, але мимоволі змушені пропонувати суспільству систему ціннісних координат моральнісного характеру. І тут постає питання – яка саме спрямованість орієнтирів буде запропонована соціуму такими дослідниками – інтегруюча чи дезінтегруюча суспільство? Не вагаючись можна відверто відповісти на поставлене питання. Якщо той чи інший вчений у своєму творчому злеті не піднявся в дослідженнях до рівня всезагального об'єднання такого феномена як: “природа – суспільство – людина –техносфера”, то нема сумніву (і це не його особиста вина), що відповідь буде негативною, або в кращому разі невизначеною. Такого рівня проблеми вирішуються діяльно-практичною функцією філософії. На підтвердження цієї тези можна послатися на думки славетного математика, логіка і талановитого філософа Б. Рассела. Зокрема він відзначав, що “змінити світ можна краще і правильніше за все шляхом духовно-моральнісного удосконалення і самовдосконалення”. І дійсно наука не займається питаннями добра або зла, вона не може пояснити цілей, яких ми прагнемо, або виправдати етичні принципи, яких дотримуємося. Б. Рассел чітко і гранично відводить місце кожній науці у відображенні дійсності й філософії особно. Який є світ в його найзагальніших рисах, запитує філософ і лапідарно відповідає, – це є “питання, яким жодна наука, окрім філософії, не займалася і не займатиметься”.

Немовби перегукуються думки з цього приводу К. Лоренца, коли він акцентує увагу на те, що моральність у людському співтоваристві виступає в якості своєрідної перешкоди щодо людської агресивності в навколишньому середовищі. І саме завдячуючи моральнісним імперативам стримується тиск саморуйнівної експансії вільного розуму у формах науки й технології на природу й суспільство. Будучи духовно-ціннісним ядром культури, “моральність не менш, ніж знання істини, охороняє науку й техніку, а з ними й суспільство від самознищення шляхом агресивного руйнування свого внутрішнього світу й зовнішнього середовища”[1, с. 156]. Такий висновок перекликається з тезою С. Г. Кара-Мурзи, який зосереджує увагу на тому, що людини без цензури взагалі не існує. Людина перетворюється із тварини в особистість, з того часу, коли майже всі аспекти її життєдіяльності підпорядковуються моральним заборонам [2, с. 33]. На філософське осмислення наслідків науково-технічного деструктивного впливу людини на суспільство й природу звертали увагу філософи доби двадцятого століття. Так, О. Шпенглер у своїй знаменитій праці “Занепад Європи” запевняв у тому, що взявши на себе роль творця, людина опираючись на науку і техніку, стала силою, яка руйнує культуру, духовність, людське в самій людині. Цю ж проблему ще гостріше ставить М. Бердяєв. За його образом

висловом, наука і особливо “техніка хоче опанувати духом і раціоналізувати його, перетворити в автомат, у раба. Це титанічна боротьба людини й технізованої нею природи” [3, с. 151].

Таким чином, техногенна цивілізація визначила таку форму раціональності, яка і викликала кризовий екологічний стан. Бо саме у техногенній цивілізації формується специфічна система цінностей, відповідно до якої виникає особливе розуміння влади й сили. Зазначимо, що влада розуміється не тільки як влада людини над людиною, а і як влада над об'єктами природними й суспільними. Безперечно, що таку впевнену, в деякій мірі, нестримну владу забезпечує людині сучасна наука, техніка. Отже, можна констатувати, що в іманентній основі техногенної цивілізації явно формується відношення до світу як існуючому лише для людини. Що ж стосується природи, то тут вимальовується майже безальтернативний імператив – вона виступає об'єктом, тобто тим, чим людина повинна володіти і яка врешті-решт зобов'язана скоритися на милість безмежним, перш за все матеріальним, потребам людини. Не дивно, що в останні роки досить чуто лунають голоси дослідників, які вважають, що в ХХІ столітті з'явилися граничні константи техногенної цивілізації й що наука стало джерелом багатьох глобальних проблем з непередбачуваними наслідками. Отже можна зауважувати, що глибинною причиною глобальних проблем сучасності є дисбаланс між різними формами людської раціональності. І що особливо насторожує так це те, що “деякі форми раціональності, особливо технічна раціональність, розвиваються досить енергійно, тоді як інші, які традиційно називаються мудрістю, регресують. Невідповідність між цільовою й ціннісною формою раціональності, між владою й мудрістю і є, на думку В. Хесле, причиною глобальної екологічної кризи [4, с. 7]. Ось чому не слід філософські основи науки ототожнювати з загальним масивом філософського знання і вбачити в них одну із причин кризового становища в суспільстві і природних явищах.

Філософія базується на всьому культурному просторі людини. В той час як наука – лише окрема галузь цієї культури. Тому з великого простору філософської проблематики й різноманітних варіантів її рішення, що виникають у культурі кожної історичної епохи, наука використовує лише деякі її ідеї й принципи. Це дає нам підставу розглядати науку як цивілізований феномен. Правда, для того щоб увійти в тканину філософії, наукові поняття повинні бути модифіковані з метою їхньої архітекτονіки в єдиній системі. В такому разі філософський аналіз наукових понять буде корисним ще й тим, що пов'язана з ним уніфікація понять буде сприяти синтезу різних галузей знання. До речі, ще в семидесятих роках ХХ століття визначний математик, теоретик в галузі моделювання М. М. Моїсеїв наголошував на імператив, який означав відмову від переваги раціонально-аналітичної парадигми культури й заміну її моральнісно-сінтегративною парадигмою, що повертає людині не тільки гідне місце в структурі універсуму, але й накладає

на неї моральнісну відповідальність в планетарному масштабі за результати пізнавальної й соціальнокультурної діяльності [5].

Звичайно, філософам притаманно обачно залучати наукові поняття й аргументи для підтвердження своїх гіпотез. Але, як стверджує практика, наука завжди швидко прогресує, у той час як філософські погляди, присвячені вічним проблемам, розвиваються тихоплинно, адже вони розраховані на століття. Тому філософські системи, як правило, не сперечаються з досягненнями сьогочасної їм науки, але й з її підтримкою не поспішають, оскільки багатомодусні обставини значно складніші сьогоденних: іноді підтверджене сьогодні може спотворити уявлення про дійсне в майбутньому.

Незаангажований філософ до всього ставиться з певною часткою скептицизму. Прийняти в повному обсязі досягнення науки у філософську систему – це не більше, як наприклад, змінити деякі елементи інтер'єра в старій будівлі. Філософ же завжди намагається побудувати принципово новий палац і тому змушений достеменно переосмислити сучасну йому науку. Отже, критична функція філософії стосовно науки залишається однієї з її традиційних домінант. Проте, наука здатна бути фундаментом філософського пізнання й доволі часто складає з ним плідний творчий синтез. А якщо бути ще точнішим, то сутність філософії найбільше виявляє себе у взаємодії з наукою, мистецтвом і релігією.

Виникає очевидний парадокс – наука розглядається як головна причина сучасних проблем людства і водночас подолати її численні кризи не можливо, не опираючись на сучасну науку й новітні технології. Але проблема полягає не в самій іманентній сутності науки, а в тому, на якому світоглядному фундаменті використовується наука, яким повинен бути тип раціональності, щоб зупинити руйнівну ходу людства проти Природи і природи особистого існування. Якщо так, то відповідно до тези І. Пригожина необхідно зробити всі науки гуманітаризованими.

Таким чином ми приходимо висновку, що назрів час у визнанні соціальної домінанти системно-цілісного ряду моральних табу, які впливають із необхідності запобігання глобальної екологічної не кризи, а катастрофи, згубної для людства, всієї фауни й флори та біосфери. Перехід у новий стан вирішення сучасних проблем глобального порядку можливий, на наше глибоке переконання, не стільки логікою розвитку самої науки як такої, скільки переорієнтацією дослідно-управлінської діяльності на принципах антропоекологічного імперативу. Але й останній буде ефективним лише за умов високої світоглядної філософської культури дослідників (законодавців ідеалів) і достатнього рівня *духовності* всього населення планети.

На наш погляд, релігія і її соціальний інститут (церковна організація) відігравали і відіграють славу роль у виробленні норм моральності та їхній духовній підтримці. Саме тут буде доречним нагадати про те, що в різні віки та епохи “вічні

революціонери” намагалися знищити багатівікові релігійні традиції, але їх місце негайно займали нові, вкрай спотворені й відчужені від людей традиції. Безумовно, що релігійно-конфесійною діяльністю не вичерпується затвердження й розвиток моральних норм у суспільстві. Їхнє вироблення й застосування, у тому числі й під впливом релігії, відбувається і в інших соціальних інститутах: в родині, школі, в різноманітних соціально-корпоративних групах, професійних співтовариствах, включаючи наукові, територіальні громад тощо. Ці процеси відбуваються у сфері філософії науки, освіти, виробничого, комунально-побутового й міжособистісної взаємодії, мистецтва, інформації. З такого погляду можна вважати, що моральність як правила і принципи поведінки людини – своєрідний соціальний етос, що виробляється суспільством через всі його інститути й сфери з урахуванням історичного досвіду й потреб майбутнього. При цьому роль релігійного фактору досить значна, хоча й не вичерпна.

Тут було б, доречним порушити питання, яке доволі часто задають студенти, (а хіба тільки вони?): «Яка перспектива розвитку релігійних вірувань, як однієї із цінностей в інформаційному суспільстві»? Спробуємо популярно відповісти на поставлене питання з позиції філософії, яка дозволяє проаналізувати тенденції розвитку цього складного явища в життєдіяльності людства. Відразу ж відзначимо, що значимість цієї цінності у світі розвивається по висхідній. Що ж обумовлює такий бурхливий інтерес до віри? Припускаємо, як це здається парадоксальним, що причиною такої одвічної суперечливої проблеми є безкінечне пізнання буття в його різноманітних вимірах. І дійсно, яким би не було інтенсивним за характером й масштабом свого розвитку наукове знання, воно ніколи не перекриє увесь спектр людських інтересів і проблем. Отже, ніяка «заборона» не звільняє мене й будь-яку людину від вірувань про надприродну силу, про Деміурга, про *добро й зло* подібно тому, як неможливо заборонити моє гіпотетичне уявлення про будь-яке явище в навколишньому й у світі мого виняткового *Я*.

Філософська суть проблеми, на наше глибоке переконання, зосереджена в іншому: чи будуть всебічно розвинені люди інформаційної ери мати потребу у вірі. Відповідь однозначна. Так. Більше того, число таких людей буде неухильно зростати. Наша переконаність ґрунтується на тенденції, що явно проявляється останнім часом серед представників природничих і особливо, як у нас прийнято говорити, точних наук. Отож міф про всесилля і все загальність раціоналізму, про який у свій час говорив І. Кант, залишається міфом і в двадцять першому столітті. Справа полягає з точністю до навпаки, у міру інтенсивного зростання природничих наук учений світ усе більше стикається з релігією. Як тут до речі не згадати мудрого Платона, який наголошував: «Не освічена або погано освічена людина страшніша будь-якого звіра; істинно освічена людина наближається до Бога».

Очевидно віра, з якої ми сьогодні зв'язуємо, насамперед, культурно ритуальні відносини, буде трансформуватися в елітарну віру. А ще простіше

можна це положення виразити такою сентенцією – віра, на наше глибоке переконання, буде більше сублимована. Це обумовлюється тим, що вона поступово позбавлятиметься від різних марновіств і емоційно образних уявлень, які панували протягом століть над людьми не спокушеними в галузі природничо-наукового відображення дійсності. Саме завдячуючи такій емансипації віра буде здобувати більш змістовний і сутнісний характер паритетних відносин з наукою, мистецтвом як наслідок, буде притягати до себе мільйонні маси людей. Припускаємо, що в такій ситуації традиційна церква з її літургією повинна поступово адаптуватися до динамічних соціально культурних процесів і відповідно трансформуватися, особливо за формою організації спілкування своїх парафіян. У протилежному випадку той інтерес, що нині інтенсивно й масштабно проявився у студентської молоді, в середовищі науково-технічної еліти до церкви може бути загальмованим (але не поверненим назад), якщо церква не відреагує на зростаючий рівень освіченості нової хвилі своїх парафіян.

У вищезгаданих роздумах ми зазначали, що філософія концентрує свою дослідницьку увагу на світ як неділиме ціле, тоді як наука, мистецтво й релігія являють собою певні проекції на світ. Саме ця всепритетність філософії заповодювала їй багато прикрасів. Так, у середньовіччі вона була служницею богослов'я й займалася виправданням і обґрунтуванням теологічних істин (сама теологія – продукт підпорядкування філософії релігії). В епоху Нової доби філософія перебуває переважно служницею науки й слугує справі розвитку раціоналістичного пізнання (сама філософія науки – продукт підпорядкування філософії науці). Розвиток філософії в епоху Нової доби стимулював філософський гносіологізм, що досяг розквіту в працях Канта і його послідовників, зокрема в німецькій класичній філософії й неокантіанстві. Саме в цих філософських школах гносіологізм досяг апогею.

Міфологію, філософію й науку в якості трьох щаблів пізнання, що послідовно змінювали один одного, уперше представив французький філософ, один із фундаторів позитивізму О. Конт. Як три різні напрямки думки, що співіснували разом, розглядав німецький філософ Карл Ясперс.

Доречно нагадати ще раз про те, що наука виявляє в об'єктивній реальності загальне, в той час як мистецтво творить одиничне. Побудувати міст між загальним і одиничним, як і між трансцендентним й трансцендентальним, – завдання філософії. Значимо, що у мистецтві переважають почуття, у науці – розум. На долю ж філософії випала функціональна місія синтезувати індивідуальний і загальний підходи, розум і почуття, абстрактний об'єктивізм науки, конкретний суб'єктивізм мистецтва й віру релігії. Тому і не дивно, що філософії притаманний і холодний раціоналізм науки, і настрої мистецтва, і в певних ситуація одкровення релігії. Таким чином, філософія базується на синтезі розуму, почутті й вірі, але на першому місці виявляється розум, запліднений всезагальною світоглядністю, а не віра, як у релігії, або почуття, як у мистецтві.

Отже, до якого висновку доходимо з викладеного – філософія є частина загального прагнення до істини, але вона шукає істину раціонально-світоглядну, тоді як наука – емпіричну, а релігія – ірраціональну. На відміну від релігії філософія не ґрунтується явно на вірі і більше того, на відміну від науки її положення не верифікуються емпірично, як у природознавстві, і не на аксіоматичній доказовості як у математиці.

Виходячи з попередньої аргументації приходимо до аподиктичного висновку про те, що одне із головних завдань філософії полягає в міркуванні переважно по-новому, тобто, постійно формувати нову парадигму мислення. Нема сумніву – всі люди пронизуються думками, але філософи, як би тут скромніше сказати, виготовляють своєрідні стереотипи думок. Згодом ними користуються всі пересічні люди, але слід пам'ятати, що хтось колись їх вперше створив, *продумав і вербально зафіксував*. Саме в цій специфічності принципове розходження між філософією й релігією, наукою й мистецтвом, для яких головним залишається віра, користь і краса, а не процес мислення і його ціннісний для людства результат.

Таким чином, систематизуючи вищезгадані роздуми *приходимо аподиктичного висновку про те, що:*

по-перше, філософія найбільш глибоко і співчутливо реагує на іманентні зміни духу народу і одночасно відіграє чільну роль у виникненні, розвитку і сталості нової культурної парадигми – необхідної умови існування цивілізації;

по-друге, філософію науки в цілому можна представити як систему, куди включені філософські принципи й загальні закони розвитку. Таке розуміння філософії науки дозволяє в певному змісті зняти зазначені вище суб'єктивні, а в деякій мірі й неупереджені труднощі у відображенні об'єктивної дійсності та гуманного адаптування до неї;

по-третьє, сутність філософії найбільше виявляє себе у взаємодії з наукою, мистецтвом, релігією і, взагалі, в синтезі різних галузей і типів світової культури;

по-четверте, значно підвищилась роль і особливо відповідальність науки в сучасному наукознавстві, а також в житті новочасного суспільства; істотно підвищився рівень зв'язку науки з мораллю, релігією, естетикою й правом, тобто з формами суспільної свідомості.

Список літератури: 1. Лоренц К. Так называемое зло – М., 1998. ?? с. 2. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция образом смерти уничтожает культуру // Российская Федерация сегодня. – 2003. – № 14. 3. Бердяев Н. А. Человек и машина // Вопросы философии. – 1989. – №2. 4. Хесле В. Философия и экология. – М., 1994. 5. Муссеев Н. Н. Слово о научно-технической революции. – М., 1978.

Надійшла до редколегії 10.10.07

УДК 160.1